

KATILIM BANKACILIĞI İTHALAT FİNANSMAN İŞLEMLERİNDE OLUŞAN FIKHİ RİSKLER VE YÖNETİMİ

Fatih KAZANCI*

Özet

Katılım bankaları, dış ticaret işlemlerinde konvansiyonel bankaların maruz kaldığı tüm bankacılık risklerinin yanı sıra, faizsiz yapılarından kaynaklanan özgün risklerle de karşı karşıyadır. Bu risklerin en önemlilerinden biri fıkhi risklerdir. Katılım bankaları, yurtiçi finansman işlemlerinde olduğu gibi ithalat finansmanında da bu risklerle karşılaşmaktadır. İthalat finansmanında yaygın olarak murabaha ve finansal kiralama yöntemleri kullanılmakta olup, bu işlemler çeşitli ödeme şekilleriyle (peşin, vesaik mukabili ve akreditifli ödeme) gerçekleştirilmektedir. Her iki yöntemde de kredi ve piyasa risklerinin yanı sıra katılım bankacılığına özgü çeşitli fıkhi riskler ortaya çıkmaktadır. Çalışma, ağırlıklı olarak murabaha ve finansal kiralama yöntemleri çerçevesinde yürütülmekle birlikte, kabul kredili ödeme şekline kaynaklanan fıkhi risklere de değinmiştir. Fıkhi riskler, aynı zamanda katılım bankalarının itibar riskini de artırmakta olup, çalışmanın ulaştığı sonuçlar sektörün sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ithalat finansmanında karşılaşılan fıkhi riskleri tespit etmek ve bu riskleri azaltmaya yönelik çözüm önerileri sunmaktır. Araştırmada nitel yöntemler olarak doküman analizi ve yüz yüze mülakat teknikleri kullanılmış; elde edilen bulgular doğrultusunda malın helâllığının önceden araştırılması, akreditif ve sözleşmelerin faiz unsurlarından arındırılması, sigorta işlemlerinde İslami sigorta (tekâfûl) kullanılması, kiralanan malların helâl işlerde kullanılması, aval verilen poliçelerin iskonto edilmemesi ve faiz transferine aracılık edilmemesi gibi öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Katılım Bankacılığı, İthalat Finansmanı, Fıkhi Risk

FIQH RISKS AND MANAGEMENT IN PARTICIPATION BANKING IMPORT FINANCING TRANSACTIONS

Abstract

Participation banks are subject to both conventional banking risks inherent in international trade finance and specific risks arising from their Shari'ah-compliant operational framework. Among these, Shari'ah non-compliance risk is particularly critical. This study focuses on import finance transactions predominantly structured through murabaha and ijarah contracts, utilizing payment mechanisms such as cash payment, documents against payment (D/P), and letters of credit (L/C). While these structures expose banks to typical credit and market risks, they simultaneously introduce unique Shari'ah risks related to the permissibility of goods, contract structures, and ancillary services. In addition to risks associated with murabaha and ijarah, the study also examines Shari'ah risks linked to acceptance credit (usance L/C) arrangements. These risks have significant reputational implications, potentially undermining stakeholder confidence in the Islamic finance industry. The primary objective of this research is to systematically identify Shari'ah risks inherent in import finance operations and propose robust risk mitigation frameworks aligned with Islamic commercial jurisprudence (fiqh al-muamalat). Employing qualitative methodologies, including document analysis and semi-structured interviews with industry experts, the study identifies key risk areas and formulates targeted recommendations. These include pre-transaction verification of goods' Shari'ah compliance, the elimination of interest-bearing clauses in L/Cs and financing agreements, mandatory use of takaful over conventional insurance, enforcement of asset usage restrictions to permissible activities, prohibition of early discounting of guaranteed promissory notes (avalised bills), and avoidance of facilitating any form of riba-based fund transfers.

Key Words: Islamic Finance, Participation Banking, Import Financing, Fiqh Risk

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul S. Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, fatih.kazanci@izu.edu.tr

Giriş

Katılım bankaları, dış ticaret müşterilerinin ihtiyaçlarına göre peşin ödeme, mal mukabili ödeme, vesaik mukabili ödeme, kabul kredili ödemeler ve akreditifli ödeme şekillerinde komisyon karşılığında hizmet sunmaktadır. Ayrıca, bu ödeme şekillerinden özellikle peşin, vesaik mukabili ve akreditifli ödemeleri kullanarak müşterilerine hem ithalat hem de ihracat finansmanı imkânları sağlamaktadırlar.

Katılım bankaları, dış ticaret işlemlerinde konvansiyonel bankaların maruz kaldığı tüm bankacılık risklerinin yanı sıra, faizsiz yapılarından kaynaklanan kendine özgü risklerle de karşı karşıya kalmaktadır. Operasyonel risk, kredi riski, likidite riski, yönetim riski ve piyasa riski gibi klasik bankacılık risklerine ek olarak, katılım bankalarına özgü fıkhi risk, varlık riski, getiri oranı riski, çoklu risk ve karşı taraf riski gibi riskler de mevcuttur (Salem, 2013).

Konvansiyonel bankalar ithalat finansmanında genellikle faizli borç sözleşmelerini tercih ederken, katılım bankaları bu amaçla ağırlıklı olarak murabaha ve finansal kiralama sözleşmelerini kullanmaktadır. Her iki sözleşme türü de risk transferine dayalı yöntemler olarak öne çıkmaktadır. Risk paylaşımına dayalı mudarebe ve müşareke gibi ortaklık sözleşmeleri ise dış ticarete daha az tercih edilmektedir. Murabaha ve finansal kiralama, ortaklık sözleşmelerine kıyasla daha düşük risk taşıyan sözleşmeler olmakla birlikte, bu yöntemler de çeşitli risk unsurları barındırmaktadır.

Bu çalışma, katılım bankalarının ithalat finansmanında karşılaştıkları fıkhi risklere odaklanarak, bu risklerin oluştuğu süreçleri doküman analizi ve mülakat teknikleriyle incelemiştir. Analiz kapsamında, katılım bankacılığına özgü ithalat finansmanına yönelik resmi standartlar, mevzuatlar ve akademik kaynaklar temel doküman olarak seçilmiş; bu seçimde konuya uygunluk, güncellik, resmiyet ve erişilebilirlik kriterlerine özen gösterilmiştir. Ayrıca, katılım bankalarında görev yapan ve konularında uzman 11 çalışanla yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Literatürde, katılım bankalarının ithalat finansmanında karşılaştığı riskler ve bu risklerin azaltılmasına yönelik yöntemler üzerine kapsamlı akademik bir çalışmaya rastlanmamış olup, bu yönüyle çalışma özgünlük arz etmektedir.

1. Literatür

Konuyla ilgili literatür taramasında, Swartz (2013), Oseni (2013), Dusuki (2014), Muhammad ve ark. (2015), Gündoğdu (2016), Sopian ve ark. (2019), Binti İsmail ve Hassan (2021) ile Kazancı'nın (2023) çalışmaları incelenmiş ve kronolojik olarak aşağıda özetlenmiştir.

Swartz (2013), kâr-zarar paylaşımı sisteminin belirsizlikten kaynaklanan sonuçları tüm taraflar arasında paylaştırdığını, konvansiyonel sistemin ise riskli borç finansmanında tek taraflı olarak girişimciye yüklediğini belirtmiş, İslami finansın riskleri daha geniş bir paydaş grubuna yayarak finansal istikrarı artırdığını ve dış şoklara karşı daha dayanıklı olduğunu vurgulamıştır.

Oseni (2013), İslami bankaların UCP600 standartlarını kullanmaya devam etmeleri gerektiğini ifade ederken, İslami finans kuruluşları için fıkhi temelli yeni bir yasal çerçeve geliştirilmesi zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca AAOIFI ve IFSB gibi kurumların proaktif olarak bu alanda düzenlemeler yapması gerektiğini savunmuştur.

Dusuki (2014), İslami finans sistemindeki riskten korunma araçlarının temel farkının, bu araç ve işlemlerin tümüyle fıkhi ilkelerine uygun olması olduğunu belirtmiştir. Konvansiyonel ürünlerle ekonomik sonuçları benzer olsa da asıl önemli olan yapının özünün fıkhi amaçlarına hizmet etmesidir.

Muhammad ve ark. (2015), İslami bankaların finansman risklerini incelemiş, risk yönetiminin basit ticari işlemlerde dahi karmaşık bir disiplin olduğunu ve uluslararası ticaret finansmanının yüksek risk içerdiğini ortaya koymuştur.

Gündoğdu (2016), varlığa bağlı murabahada sahipliğin tedarikçiden finansöre ve oradan kredi kullanana geçtiğini; bu nedenle risk yönetiminin konvansiyonel kredi vermeye benzediğini; öte yandan varlığa dayalı murabahada ise mal sahipliğinin finansörde kaldığından kaynaklanan risklerin yönetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çalışma, bu sözleşme türlerine ilişkin risk alanlarını detaylı biçimde analiz etmiştir.

Sapian ve ark. (2019), bankaların dijitalleşme sürecinde karşılaştıkları yeni risklere dikkat çekerek, özellikle uluslararası ticaret finansmanında iç kontrol ve risk yönetim sistemlerinin güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Fintek çağında İslami bankaların risk yönetimi ve uyum konularına ilişkin değerlendirmeler sunmuştur.

Binti İsmail ve Hassan (2021), Malezya’da İslami ticaret finansmanının büyümesini engelleyen siyasi, yasal, döviz ve kur riskleri ile finansal krizler gibi faktörlerin yanı sıra, fikhî sorunların da önemli engeller olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, İslami ticaret finansmanının yalnızca Müslümanlar değil, gayrimüslimler nezdinde de güven ve itimat kazanması için fikhî uyumun kritik olduğunu vurgulamışlardır.

Kazancı (2023), UCP600 kurallarının katılım bankacılığına uyumunu incelemiş ve bu uluslararası standartların genel kabul görmesine karşın, bazı maddelerinin İslami finans standartlarıyla uyumsuz olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle “sözleşmelerin akreditifle ilişkisi”, “mal ve hizmetlerin akreditifle ilişkisi”, “faiz ödemeleri” ve “poliçe ile vesaik iştirası” konularında uyumsuzluklar saptanmıştır. Ancak, fikhî açıdan uyumlu bir UCP kurallar dizini hazırlanmasının sorunları tamamen çözemeyeceği sonucuna varmıştır.

Katılım bankacılığı, dış ticaret finansmanı ve riskleri hakkında yapılan bilimsel araştırmalar bu başlık altında sıralanmış olup, genel bir ifade ile İslami dış ticaret finansmanının kendine özgü yapısı nedeniyle karmaşık olduğu ve risk içerdiği araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca bu risklerin tam olarak neler olduğunun belirlenmesi ve bu risklerin yönetiminin önemli olduğu da vurgulanmıştır. Araştırmamızda ulaşılan sonuçlar, bu nedenlerle katılım bankacılığının gelişimine ve geleceğine katkıda bulunacak ve literatüre katkı sağlayacaktır.

2. İslami Bankacılıkta Risk

İslami Finansal Hizmetler Kurulu’nun (Islamic Financial Services Board-IFSB) yayımladığı *I Nolu Standart*’a göre, İslami finans kuruluşlarının faaliyetlerini konvansiyonel finansal kurumlardan ayıran temel unsur, tüm işlemlerin fikhî kural ve ilkelere uygun şekilde yürütülmesi zorunluluğudur. Bu ilke özellikle, herhangi bir risk üstlenmeksizin kâr elde etmeye yönelik yasaklara riayet edilmesini gerektirir. Bununla birlikte, İslami finans kuruluşları, güvene dayalı sorumluluklarının bir gereği olarak, fıkha uygun olduğu sürece risk azaltıcı teknikleri uygulamakla da yükümlüdür (IFSB, 2005: 1).

Iqbal ve Mirakhor (2007), İslami finansal kuruluşların (İFK) karşılaştıkları riskleri dört ana kategori altında sınıflandırmaktadır: finansal risk, iş riski, hazine riski ve yönetim riski.

Finansal risk, kuruluşların varlık ve yükümlülüklerinin finansal kayba uğrama olasılığına işaret eder ve İFK’lar açısından en kritik risk türlerinden biridir. Bu risk, İslami finansın sözleşme temelli yapısı gereği konvansiyonel finans kuruluşlarından farklı ve daha karmaşık bir boyut taşır. Konvansiyonel finansal kurumlar ağırlıklı olarak kredi ve piyasa riskiyle karşı karşıya kalırken, İFK’lar üç temel finansal risk türü ile karşı karşıyadır: kredi riski, piyasa riski ve özsermaye yatırım riski (Hassan ve Sirajo, 2018). Özellikle özsermaye yatırım riski, kâr-zarar ortaklığına dayalı sözleşmeler nedeniyle İFK’lara özgü bir risk olarak öne çıkmaktadır.

İş riski ise, ticari faaliyetlerden, ekonomik çevreden ve düzenleyici yapıdaki değişikliklerden kaynaklanan riskleri kapsamaktadır. Bu risk; makroekonomik dalgalanmalar, yasal ve politik değişiklikler, ödeme sistemleri, finansal altyapı unsurları ve denetim otoritelerinin

uygulamalarından etkilenmektedir (Greuning ve Iqbal, 2008). İFK'lar, konvansiyonel finansal kuruluşlarla benzer düzeyde iş riskine maruz kalmakla birlikte, kendilerine özgü bir risk türü olan getiri oranı riski ile de karşı karşıyadır. Getiri oranı riski, İFK'ların faizsiz bir yapıya sahip olmaları nedeniyle, piyasadaki konvansiyonel faiz oranları ile mudilere sunulan kâr payları arasında dengenin korunamamasından kaynaklanmaktadır (Iqbal ve Mirakhor, 2007).

Hazine riski kapsamında İFK'lar iki temel riskle karşı karşıyadır: likidite riski ve hedging (korunma) riski. Likidite riski, kısa vadeli yükümlülüklerin zamanında karşılanamaması ihtimalini ifade ederken, hedging riski ise şeriatı uygun olmayan finansal riskten korunma araçlarının sınırlılığı nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu durum, İFK'ların varlık-yükümlülük dengesi ve nakit yönetiminde önemli zorluklara yol açabilmektedir.

Son olarak, yönetim riski, yönetim yapısındaki yetersizliklerden, kurumsal sorumlulukların ihmal edilmesinden ve sözleşmeye dayalı yükümlülüklerin yerine getirilememesinden kaynaklanan risktir. Bu risk aynı zamanda, yetersiz iç kontrol mekanizmaları ve zayıf kurumsal yapı nedeniyle ortaya çıkan yasal riskleri de kapsamaktadır (Iqbal ve Mirakhor, 2007).

Tüm bu risk türlerine ek olarak, İFK'ların karşı karşıya olduğu bir diğer benzersiz risk ise fıkhi risktir. Konvansiyonel finansal kurumlar için geçerli olmayan bu risk, işlemlerin İslami hukuka uygun yürütülmemesi durumunda ortaya çıkar. Fıkhi risk, yalnızca mali sonuçlar doğurmakla kalmaz, aynı zamanda itibar kaybı, müşteri güveninin sarsılması ve uzun vadede sürdürülebilirlik sorunları gibi ciddi etkiler yaratabilir. Bu nedenle İFK'lar hem geleneksel finansal riskleri hem de kendi yapılarına özgü fıkhi riskleri etkin bir şekilde yönetmek zorundadır.

2.1. İslami Bankacılıkta Uluslararası Ticaret Finansman Riskleri

Risk yönetimi, çok basit bir ticari işlemde bile karmaşık bir disiplindir. Bununla birlikte risk, getiri ile yakından ilişkili olan iş dünyasının (özellikle de uluslararası iş dünyasının) temel bir unsurudur. Uluslararası ticaretin finansmanı, ticari firmaların ticari işlemlerini gerçekleştirmeyi seçtikleri piyasalardan bağımsız olarak kaçınılmaz bir şekilde karmaşıktır ve risk içermektedir.

Ticaret finansmanı perspektifinden bakıldığında, çeşitli risk biçimleri söz konusudur. Uluslararası ticaret finansmanının doğasında bulunan çeşitli risk türleri vardır. Bunlar;

- (i) Likidite riski,
- (ii) Döviz (FX) riski,
- (iii) Piyasa riski,
- (iv) Kredi riski,
- (v) Ülke riski ve politik risk,
- (vi) Fıkhi risk (Muhammad vd., 2015).

Fıkhi risk, İslami finans kuruluşlarının kurumsal ve sistemik düzeyde karşılaştıkları ve doğrudan fıkhi kurullarının yapısı ile işleyişine bağlı olan bir risk türüdür. Bu risk temel olarak iki boyutta ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, farklı yargı alanlarında ve mezheplerde sözleşmelere ilişkin standart dışı uygulamaların varlığı bu riski doğurmaktadır. İkinci olarak ise, kuruluşların fıkhi ilke ve kurallara uyum sağlamamasından kaynaklanmaktadır. AAOIFI'nin yayımladığı *I Nolu Yönetişim Standardı*'na göre fıkhi risk, bir İslami finans kuruluşunun fıkhi esaslarına ve kurallarına uymamasından kaynaklanan ve operasyonel risk kategorisi içinde değerlendirilen bir risk türüdür. Bu risk, bazı durumlarda yasal risk, finansal kayıplar ve itibar kaybı gibi sonuçlara yol açabilmektedir (AAOIFI, 2024: 10).

Bu nedenle, İslami finans kuruluşlarının ürünlerinin, hizmetlerinin ve tüm ticari süreçlerinin fıkhi uygunluk denetimini etkili ve bağımsız bir şekilde sağlayacak kapsamlı bir fıkhi yönetim

çerçevesine sahip olmaları zorunludur. Bu çerçeve; ürün ve hizmetlerin tasarımı, yapılandırılması ve pazarlanmasında fıkhi uygunluğun sürekli gözetilmesine yönelik prosedürleri içermelidir. Aynı zamanda, yönetim sistemleri; süreçler, politikalar, prosedürler, davranış kuralları ve insan kaynağını da kapsayan çok boyutlu bir yapıya sahip olmalıdır. Kurum içinde fıkhi uygunluk kültürünün geliştirilmesi, ilgili personelin eğitilmesi ve özellikle müşteri ilişkileri ve ürün pazarlamasında fıkhi kurallara ve etik ilkelere tam uyum sağlanması büyük önem arz etmektedir (AAOIFI, 2024: 12).

Benzer şekilde, İslami Finansal Hizmetler Kurulu'nun (IFSB) yayınladığı *Kurumlar İçin Risk Yönetimi Standardı*, fıkhi riski operasyonel riskin bir alt kategorisi olarak ele almaktadır. Standartta, İslami finans kuruluşlarının; yetersiz veya başarısız iç süreçler, insan hataları, sistem arızaları ya da dışsal olaylardan kaynaklanabilecek tüm operasyonel riskleri dikkate alması gerektiği belirtilmektedir. Bu kapsamda, kuruluşlar yalnızca operasyonel risklere değil, aynı zamanda fıkhi kurallara uyumsuzluk ve güvene dayalı sorumlulukların ihlali nedeniyle oluşabilecek riskleri de yönetmek zorundadır. Fıkhi uyumsuzluk, kuruluşların fon sağlayıcılarıyla olan güven ilişkisini zedeleyerek sözleşmelerin geçersiz sayılmasına, gelir kaybına, itibarın zedelenmesine ve iş fırsatlarının azalmasına neden olabilir.

Fıkhi risk, kurumun bağlı olduğu mezhebi otoriteler veya kendi Danışma Kurulu tarafından belirlenen fıkhi ilke ve kurallara uyulmamasından doğmaktadır. Bu nedenle, fıkhi uygunluk, İslami finans kuruluşlarının sürdürülebilirliği ve fon sağlayıcılarının kuruma olan güveni açısından stratejik öneme sahiptir. Fon sahiplerinin büyük çoğunluğu, işlemlerinin fıkhi kurallara uygun şekilde yürütülmesini beklemekte ve bu beklenti, kurumun uzun vadeli başarısı için kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, fıkhi uyumsuzluk riski, diğer risk türlerine kıyasla daha yüksek öncelikli bir risk kategorisinde değerlendirilmektedir. Nitekim fıkhi kurallara uyulmaması halinde, yapılan işlemlerin geçersiz sayılması ve bu işlemlerden elde edilen gelirlerin gayrimeşru kabul edilmesi gerekmektedir (IFSB, 2005: 27).

İslami finans kuruluşları, faaliyet gösterdikleri her yargı alanında ilgili mezhebi otoritenin veya Danışma Kurulu'nun belirlediği fıkhi ilke ve kurallara uygun hareket etmek zorundadır. Bu durum, mevduat kabulünden finansman sağlanmasına ve yatırım hizmetlerine kadar tüm işlem süreçlerinde geçerlidir. Kuruluşlar, sözleşmelerin hazırlanması, yürütülmesi ve feshi süreçlerinde; yanlış beyan, baskı ve diğer hak ve yükümlülükleri etkileyebilecek tüm unsurlarda fıkhi kurallara tam uyum sağlamakla yükümlüdür. Bu çerçevede, kuruluşların fıkhi uygunluk denetimini, ya bağımsız bir fıkhi uyum birimi üzerinden ya da iç ve dış denetim mekanizmaları aracılığıyla, gerekli bilgi ve uzmanlığa sahip kişiler tarafından yılda en az bir kez gerçekleştirmesi beklenmektedir. Denetimlerin amacı; (a) finansman ve öz sermaye yatırımlarının fıkhi uygunluğunu ve (b) kurumun genel faaliyetlerinin, Danışma Kurulu tarafından verilen fetvalar ve belirlenen politikalar doğrultusunda yürütülmesini güvence altına almaktır. Ayrıca, fıkhi uyumsuzluk nedeniyle muhasebeleştirilmemiş gelirlerin izlenmesi ve benzer durumların tekrarının önlenmesine yönelik risk değerlendirmelerinin yapılması gerekmektedir.

Fıkhi kuralların farklı yorumlanması ve uygulanması, İslami bankaların finansal raporlama, muhasebe ve denetim uygulamalarında da önemli farklılıklara yol açmaktadır. Örneğin, bazı fıkhi otoriteleri murabaha sözleşmesinin alıcı açısından bağlayıcı olduğunu kabul ederken, diğerleri siparişten sonra dahi alıcının malı satın almaktan vazgeçebileceğini savunmaktadır. Her iki yaklaşım da mezhebi farklılıklar çerçevesinde meşru kabul edilebilmekle birlikte, bağlayıcı olmayan uygulamalarda bankanın daha yüksek risk üstlendiği ve bu durumun uyumsuzluk halinde hukuki sorunlara yol açabileceği açıktır.

Bu bağlamda, İslami bankalar, fıkhi danışma kurulları tarafından belirlenen ilkelere uyum sağlamama riskine doğrudan maruz kalmaktadır. Mevduat sahipleriyle banka arasındaki ilişki, yalnızca vekil-asıl ilişkisi değil, aynı zamanda fıkhi ilkelere eksiksiz uyum gösterileceğine dair güçlü bir güvene dayanmaktadır. Dolayısıyla bankanın bu güveni zedelemesi, itibar kaybına, mevduat çekilişlerine ve hatta iflasa kadar varabilecek ciddi sonuçlara yol açabilir. Nitekim bazı fıkıh alimleri, fıkhi kurallara aykırı şekilde yapılan işlemlerin geçersiz sayılması ve bu işlemlerden elde edilen gelirlerin mudilere dağıtılacak kâr havuzuna dahil edilmemesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir (İqbal ve Mirakhor, 2007).

2.2. İslami Bankaların Uluslararası Ticaret Finansmanında Kullandıkları Yöntemler

İslami bankalar, yurt içinde yaygın olarak kullandıkları finansman yöntemlerini uluslararası ticaret finansmanı işlemlerinde de uygulamaktadır. Yurt içinde murabaha, selem, istisna, mudarebe, müşareke ve finansal kiralama gibi çeşitli finansman yöntemleri mevcut olmakla birlikte, uygulamada en çok murabaha ve finansal kiralama yöntemleri tercih edilmektedir. Benzer şekilde, uluslararası ticaret finansmanında da bu iki yöntemin öne çıktığı görülmektedir. Bu tercihin temel nedeni, söz konusu yöntemlerin risk paylaşımından ziyade risk transferine imkân tanınması ve böylece İslami bankaların karşılaştıkları riskleri minimize etmesidir. Ayrıca murabaha ve finansal kiralama, kâr-zarar ortaklığına dayalı mudarebe ve müşareke gibi yöntemlere ya da malın ileri teslimini esas alan selem ve istisna gibi sözleşmelere kıyasla daha öngörülebilir ve yüksek kârlılık sağlamaktadır.

Murabaha yöntemi, katılım bankacılığında sadece ithalat finansmanında değil, aynı zamanda sevk öncesi ve sevk sonrası ihracat finansmanında da etkin şekilde kullanılabilir. Buna karşılık finansal kiralama yöntemi, yalnızca ithalat işlemlerine özgü olarak uygulanmaktadır. Konvansiyonel bankaların bu yöntemi kullanamamasının nedeni ise Türkiye’de finansal kiralama faaliyetlerinin yalnızca finansal kiralama şirketleri, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankalarına yetkilendirilmiş olmasıdır (Finansal Kiralama Kanunu, 2012).

Özellikle ithalat finansmanında murabaha ve finansal kiralama yöntemleri, farklı ödeme şekilleriyle entegre biçimde kullanılmaktadır. Bu kapsamda en yaygın ödeme yöntemleri; peşin ödeme, vesaik mukabili ödeme ve akreditifli ödemedir. Murabaha yöntemi bu üç ödeme şeklinin tamamı ile uyumlu olmakla birlikte, uygulamada en çok peşin ödeme tercih edilmektedir. Finansal kiralama yönteminde ise peşin ödeme ve akreditifli ödeme yaygın şekilde kullanılmaktadır.

2.2.1. Murabaha Yöntemi ile Gerçekleştirilen Uluslararası Ticaret Finansman Uygulamaları

Murabaha, fıkıhta belirli bir satış türünü ifade eder (Billah, 2019). Murabaha yöntemi, İslami finans kurumları tarafından finansal bir teknik olarak kullanılmakta olup, bu teknik murabaha sözleşmesinden geliştirilen bir tekniktir. Murabaha en basit tabirle “kârlı satış” (mark-up sale) anlamına gelmektedir. Murabaha yönteminde satıcı malın fiyatını beyan eder ve maliyetine bir kâr marjı ekleyerek anlaşma yapılır. İslami bankalar tarafından dünya genelinde en yaygın olarak kullanılan finansman yöntemlerinden biri murabaha yöntemidir. Bu finansman yöntemi gayrimenkul, dayanıklı tüketim malları, hammadde, makine veya ekipman alımında kullanılmakta olup, en yaygın kullanımı ise kısa vadeli ticaret finansmanıdır.

Murabaha yöntemi banka ile bankanın müşterisi olan malın alıcısı arasında imzalanır. Fakat bu yöntemde üç taraf mevcuttur. Bu taraflar; bankaya mal satan satıcı, bankanın müşterisi olan alıcı ve alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan bankadır. Alıcı ve banka arasında yapılan murabaha satış sözleşmesi, müşterinin satın alma vaadine dayanmaktadır. Banka, müşterisi ile yaptığı satış sözleşmesi sayesinde, alıcı tarafından satın alınması talep edilen malı satıcıdan

satın almakta ve müşteriye "satın alma sözü" karşılığında, satın alma maliyeti ve bu maliyete eklenen bir kârla satmaktadır (Siddiqi, 2008).

İslami bankalar murabaha finansman yöntemi sayesinde dış ticaret işlemlerini finanse edebilmektedirler. Bunun için peşin ödeme, vesaik mukabili ödeme ve akreditifli ödeme şekilleri kullanılmakla birlikte, özellikle peşin ödeme şekli sıklıkla kullanılmaktadır. Yurt dışından peşin fiyatlı olarak uygun maliyetli mal bulan ithalatçı bir İslami banka ile murabaha sözleşmesi yaparak, talep ettiği malın ithalatını gerçekleştirebilmekte ve borçlarını vadeli olarak eşit taksitlerle İslami bankaya ödeyebilmektedir.

Peşin ödeme yoluyla ithalat finansmanında öncelikle ithalatçıdan gerekli teminatlar alınarak İslami bankada bir nakdi kredi limiti tahsis edilmektedir. Müşteri ihracatçıdan satın alacağı malla ilgili bir proforma fatura tedarik ederek, bankasına teslim etmektedir. Sonrasında banka, müşterisi olan alıcıya ilgili malı satın alması için vekâlet vermektedir. Banka mal bedelini ihracatçının proforma faturada belirttiği bankasına transfer etmekte ve böylece ilgili malı satın almış olmaktadır. Özetle, banka müşterisinin kendisine vekâleten satın aldığı malı, müşterisine vadeli olarak anapara artı kârı ile murabaha yöntemiyle satmaktadır. İhracatçı kendisine banka tarafından transfer edilen mal bedelini aldığı anda, mala ait evrakları (vesaik) doğrudan ithalatçının adresine göndermekte ve ithalatçı bu evraklar ile gümrükten malı çekmektedir. Sonrasında ithalatçı belirlenen vadelerde taksitler halinde borcunu bankaya ödemektedir (Kazancı, 2021).

İslami bankalar murabaha işlemlerinde fıkhi kurallara uymak zorundadırlar. İslami bankanın, malın mülkiyetine sahip olmadan malı murabaha yöntemiyle müşterisine satması fıkhi açıdan uygun değildir. Bankanın malı hükmi veya hakikaten teslim almadan önce müşterisiyle bir murabaha sözleşmesi imzalaması uygun değildir. Murabaha yönteminde çoğunlukla malın hakikaten teslimi değil hükmi teslimi söz konusu olmaktadır. Mal teslimi, malın satın alındığı yere göre değişiklik arz etmektedir. Mal yurtdışından satın alındığında, bankanın ya da vekilinin malla ilgili evrakları teslim alması malı hükmen teslim aldığı anlamına gelmektedir. Antrepolarda depolanmış olan mallarda depolamaya ilişkin olan belgelerden antrepo beyannamesinin teslim alınması da aynı sonucu doğurmaktadır. Malın teslim alınması anında maldan yararlanma ve malın zarar görmesiyle ilgili tüm sorumluluk ve haklar bankaya geçmektedir (AAOIFI, 2012) ancak katılım bankaları müşteriyle yaptıkları “sorumluluk sözleşmesiyle” herhangi bir sorumluluk almamaktadır.

Murabaha yönteminde İslami bankanın malı satıcıdan kendisinin satın alması asıl kurallardan biri olmakla birlikte, murabaha talebinde bulunan banka müşterisi dışında, üçüncü bir kişiye vekâlet verilerek de mal satın alınabilir. Eğer bu uygulama gerçekleştirilemezse bu durumda banka müşterisine alım vekâleti vererek alış işlemini gerçekleştirebilir (TKBB, 2021). Murabaha konusu olan malın satın alınması sürecinde sigortalanması yükümlülüğü ise İslami bankaya ait olup, banka malın sahibi olduğundan, sigortalama işlemini kendisi gerçekleştirmeli ve bu sayede riskleri üstlenmelidir (AAOIFI, 2012) ancak uygulamada katılım bankaları malı sigortalamamakta, ithalatçı sigortalamaktadır. Banka, malın maliyetine ve ayrıca murabaha satış bedeline sigorta masraflarını ekleme hakkına da sahiptir. Banka ve müşterisinin satılan malın bedelini kısa veya uzun vadeli taksitler şeklinde ödenmesi üzerine anlaşmaları fıkhi açıdan uygundur fakat bankanın vadenin uzatılması veya müşterisinin ödeme yapmaması durumunda borç tutarını artırması fıkhi açıdan uygun değildir (AAOIFI, 2012).

2.2.2. Finansal Kiralama Yöntemi ile Gerçekleştirilen Uluslararası Ticaret Finansman Uygulamaları

Finansal kiralama yöntemi finansal kiralama şirketleri, kalkınma ve yatırım bankaları ile İslami bankalar (katılım bankaları) tarafından gerçekleştirilebilmektedir (Finansal Kiralama Kanunu, 2012). Kiraya verilecek olan mallar yurt içinden tedarik edilebildiği gibi yurt dışından da

tedarik edilebilmektedir. Finansal kiralama yöntemi genellikle makine, teçhizat gibi dayanıklı varlıkların finansmanında kullanılmaktadır. Çoğunlukla kullanılan kiralama yöntemi, siparişi veren müşteriye banka tarafından ilgili malın satın alınması şeklindedir. İslami banka tarafından mal öncelikle satın alınmakta ve ithalatçıya finansal kiralama yöntemiyle kiralanmaktadır. Banka vade sonuna kadar hem anaparasını geri almakta hem de taksitler halinde kârını almaktadır. Her taksit ödemesi bir miktar anapara, bir miktar da malın kirasını içermektedir (Kahf, 1999).

Finansal kiralama yöntemi İslami bankalar için esnek bir araç olup, malın kiralanmaya uygunluğu devam ettiği sürece malın satışına izin verilmektedir. Ayrıca kira sözleşmesinin fiyatlandırılmasında esneklik mevcut olup, kiracı değişikliği de mümkündür. Bu yöntem batılı finansal kiralama şirketlerinin gerçekleştirdiği işlemlere benzese de İslami bankalar bu işlemlerde fıkhi kurallara uymak zorundadırlar. Bazı fıkıh uzmanları, günümüzde İslami bankaların uyguladıkları finansal kiralama yönteminin gerçek bir operasyonel kiralama ve gerçek bir finansal kiralama değil, her ikisinin özelliklerini içeren hibrit bir yöntem olduğunu savunmaktadırlar. İslami finansal kiralamada varlık konvansiyonel finansal kiralama işlemlerine benzer şekilde kullanılabilir durumda olmalıdır. Para gibi sarf malzemeleri, yiyecek ya da yakıt gibi tüketilebilir mallar finansal kiralamaya konu edilememektedir. Fıkıh alimlerinin odak noktası çoğunlukla, kiraya verilecek olan varlığın tüketilip tüketilememesidir (Thomas vd., 2005).

Finansal kiralama yöntemi, çoğunlukla iş yapmak için araç, ekipman veya gayrimenkul satışı için tasarlanmıştır. Finansal kiralama yönteminin iki alt sözleşmesi mevcuttur. İlk olarak İslami banka, alıcının kiralamak istediği malı satın almak için satıcıyla bir satın alma sözleşmesi imzalamaktadır. Bu sözleşmede banka satıcıya ödeme yaparak, malı satın almaktadır. İkinci olarak, İslami banka kiracı ile bir kira sözleşmesi imzalamakta ve bu sözleşme ile mal müşteriye kiralanmaktadır. Sonrasında ise müşteri kira taksitlerinin tamamını ödeyerek malın mülkiyetini devralmaktadır (Siddiqi, 2008). Finansal kiralama sözleşmesinde kiracı, kiralama süresinin sonunda malı, üzerinde anlaşılan bir fiyattan satın almayı taahhüt eder. Bunun için müşterinin vade sonunda malı kiraya verenden satın almasıyla sonuçlanacak bir sözleşmeye ihtiyacı vardır (Hassan ve Lewis, 2007).

İthalatçıların makine, teçhizat veya ekipman gibi finansal kiralamaya konu olabilecek olan malları finansal kiralama yöntemi ile tedarik etmek istemeleri halinde peşin ödeme şekli veya akreditifli ödeme şekilleri kullanılabilir. Peşin ödeme şeklinde ithalatçının, ihracatçıdan aldığı proforma faturaya istinaden İslami banka tarafından ihracatçı hesabına ödeme yapılmakta ve ilgili mal ülkeye geldiğinde, banka tarafından gümrükten çekilmekte, müşteriye teslim edilmekte ve kira ödemeleri sözleşmede belirtilen şekli ile tahsil edilmeye başlanmaktadır. Mal alımı eğer akreditifli ödeme şekli ile gerçekleşecekse, ilgili malın sahibi İslami banka olacağından, akreditif işleminde hem amir hem de amir banka, akreditif açan İslami banka olmaktadır. Bu durumda akreditif metninde fatura, yükleme konşimentosu ve sigorta poliçesi İslami bankanın adına düzenlenmektedir. İthalat evrakları İslami bankaya ulaştığında, evraklar incelenmekte ve akreditif şartlarına uygun bulunduğu ihracatçının bankasına ödeme yapılmaktadır. Malın gümrükten çekilmesi İslami banka tarafından gerçekleştirilmekte ve mal doğrudan ithalatçıya teslim edilmektedir. Kiralama bedelleri sözleşmede belirlenen tarihlerde İslami bankaya ödenmekte ve kiralama süresi bittiğinde, ilgili malın sahipliği cüzi bir bedel karşılığında ithalatçıya devredilmektedir.

AAOIFI (2012)'ye göre; finansal kiralama sözleşmesinin, kiralayanın mülkiyetinde olan bir varlık üzerinde kurulması gerektiğinden, müşterinin herhangi bir malı İslami bankadan kiralamak istemesi durumunda vaad yöntemine de başvurulabilir. Böylece İslami banka, müşterisinin talebine ve kiralama vaadine dayanarak bir malı satın alarak ve kullanım hakkını

elde ederek bu malı müşterisine kiralayabilir. Fakat İslami bankanın mala sahip olduğunu gösteren satış sözleşmesinde kiralama şartının ileri sürülmemiş olması gerekir. Finansal kiralamaya konu olan malın kullanıldığında veya yararlanıldığında tükenmeyen bir mal olması gerekir. Ayrıca bir araç veya gayrimenkulün kira sözleşmesine göre haram olan bir iş için kullanılmak amacıyla kiraya verilmesi fıkhi açıdan uygun olmayıp, kiralayan taraf, kira konusu olan malın haram bir işte kullanılacağını bilmekte ise böyle bir kiralama yapılmamalıdır. Kiralayan banka, kira konusu olan malın kullanılabilir durumda kalması için temel bakımlardan kiracıyı zorunlu tutamamakla birlikte, bakım masraflarının kiracı tarafından banka adına yapılması için kiracıya vekâlet verilebilir. Kira konusu olan malla ilgili tüm işletme veya dönemsel bakım masrafları kiracıya ait olmalıdır. Kira konusu olan malın kiralama süresi sonunda mülkiyetinin nasıl devredileceği sözleşmeden bağımsız bir şekilde ve farklı bir belgeyle tespit edilmelidir. Malın mülkiyetinin kiracıya devrinde aşağıdaki üç yoldan biri tercih edilebilir:

- Kira konusu olan malın gerçek ya da sembolik bir bedelle ya da kira süreci devam ederken kalan kira bedelleri karşılığında ya da piyasa fiyatı ile satılmasını vaad edilebilir.
- Kira konusu olan mal için bağışlama vaadi verilebilir.
- Taksitlerin ödenmesi koşuluna bağlı bir hibe ya da bağış sözleşmesi yapılabilir (AAOIFI, 2012).

Bayındır'a (2005) göre; finansal kiralama yönteminde malın mülkiyeti ya kiracıya devirle ya da sahibine iadesiyle sona ermektedir. Vade sonunda mülkiyet devri ise satış veya hibe yoluyla olmaktadır. Finansal kiralama yönteminde gerçekleştirilen akde kira sözleşmesi, taraflara da kiralayan ve kiracı denilse de bu yöntem aslında; mülkiyetin devrinin tüm taksitlerin ödenmesine bağlı, icare görüntüsü altında taksitli bir satış yöntemidir. Finansal kiralama yöntemi, taksitli satışlardan İslami bankaların aldıkları teminatlar ile yetinmeyip, kendi haklarını güvenceye almak için uyguladıkları bir yöntemdir. İslami bankaların ve leasing firmalarının bu finansman imkânını sunmalarındaki amaç, malın alım satımına aracılık etmek ve satın alınan malın değerinin üzerine vade farkı koyarak kâr elde etmektir.

Finansal kiralama yönteminde; satın alınacak malın bulunması, nitelik ve fiyat pazarlığının yapılması ve son olarak teslim alınması İslami bankanın vekili sıfatıyla müşterinindir. İslami banka ile satıcı arasında satış sözleşmesi yapılarak satın alınan mal doğrudan kiracıya teslim edilir. Mal, bankaya fiilen teslim edilmemekte olup, banka bu işlem türünde sadece finansman sağlamaktadır. Bazı fıkıh alimleri finansal kiralama işlemini mülkiyetin devriyle sona eren kiralama işlemi olarak tarif etmişlerdir. Bu nedenle fıkıh alimleri, sözleşmelerde lafların değil maksadın dikkate alınması gerekliliği kuralından hareketle, bu yöntemin gerçek bir kiralama sözleşmesi değil, malın mülkiyetinin taksitler ödenene kadar satıcıda kalma şartını içeren bir taksitli satış olduğunu ifade etmişlerdir (Bayındır, 2005).

3. Mülakat Sonucu Alınan Uzman Görüşleri

Bu çalışma kapsamında, katılım bankalarının ithalat finansmanında kullandıkları dış ticaret finansman yöntemlerine ilişkin fıkhi riskleri ve bu risklerin nasıl yönetildiğini analiz etmek amacıyla, Türkiye'de faaliyet gösteren beş katılım bankasından (Kuveyt Türk Katılım Bankası, Albaraka Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası ve Dünya Katılım Bankası) toplam 11 uzman ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan uzmanlar, dış ticaret operasyonları, kredi operasyonları, risk yönetimi ve katılım bankacılığı uyum birimlerinde görev yapmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle yürütülen tematik içerikli nitel görüşmeler yoluyla toplanmıştır.

Katılımcıların ortak görüşleri doğrultusunda, ithalat finansmanı süreçlerinde öne çıkan temel fıkhi riskler şu şekilde özetlenebilir: katılım bankacılığı prensiplerine uygun olmayan ürünlerin

finansmanına aracılık edilmesi, konvansiyonel sigorta şirketlerinin kullanımı, gecikme cezalarının tahsili, karşı bankaların faizli işlemlerine dolaylı katılım, ticari risklerin banka tarafından üstlenilmeyerek müşteriye devredilmesi, murabaha işlemlerinde malın banka adına satın alınmadan önce müşteri tarafından temin edilmesi, finansal kiralama işlemlerinde malın mülkiyetinin kiralama süresi sonunda müşteriye devri, bakım ve sigorta masraflarının kiracıya yüklenmesi ve finansmana konu malların helâl olmayan faaliyetlerde kullanılması.

Katılımcılar, ithalat finansmanında fıkhi açıdan uygun olmayan ürünlerin ticaretine dolaylı yoldan aracılık edilmesi riskinin önemli bir fıkhi risk oluşturduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde, finansal kiralama yoluyla ithal edilen makinelerin helâl olmayan ürünlerin üretiminde kullanılma ihtimali de katılımcılar tarafından dile getirilen önemli bir risk olarak öne çıkmaktadır. Bu tür risklerin yönetimi için önerilen başlıca yöntemler; ithal edilmeden önce finansmana konu malların kullanım alanlarının ve niteliklerinin detaylı şekilde araştırılması ve kiralama sürecinde makinenin kullanımının kontrol altında tutulmasıdır.

Sigorta uygulamaları da fıkhi risk açısından önemli bir tartışma konusudur. Katılımcılar, dış ticaret işlemlerinde malların nakliye ve ithalat sürecinde sigortalandığını, ancak müşterilerin çoğunlukla konvansiyonel sigorta şirketlerini tercih ettiğini ifade etmiştir. Bu tercihin temel gerekçesi, Türkiye’de tekâfûl (İslami sigorta) uygulamalarının yeterince gelişmemiş olmasıdır. Katılımcılar, konvansiyonel sigorta poliçelerinin faiz içerdiği için fıkhi risk oluşturduğunu; ancak tekâfûl sisteminin yaygınlaşmasıyla bu riskin daha etkin şekilde yönetilebileceğini belirtmişlerdir.

Bir diğer önemli fıkhi risk, dış ticaret finansmanına konu olan müşterilerin bankaya olan borçlarını zamanında ödememeleri durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda katılım bankalarının gecikme cezası tahsil etmek zorunda kalmaları, fıkhi açıdan tartışmalıdır. Katılımcılar, bu riskin yönetimi için tahsil edilen cezaların banka geliri olarak kaydedilmemesi gerektiğini, bu bedelin ya tamamen hayır kurumlarına aktarılması ya da yalnızca enflasyon oranını koruyacak kısmının kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca müşterilere başlangıçta daha esnek ödeme planları sunulması veya erken ödeme indirimleri uygulanması da önerilen diğer risk azaltma yöntemleridir.

Dış ticaret finansman işlemlerinde karşı bankaların genellikle konvansiyonel bankalar olması nedeniyle faizli işlem riskleri de önemli bir sorun olarak dile getirilmiştir. Katılımcılardan bazıları, konvansiyonel bankalardan kaynaklanan faizli gelirlerin katılım bankasına aktarılması riskine; bazıları ise açılan akreditiflerde faiz içeren hükümlerin bulunmasının fıkhi risk oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Bu risklerin yönetimi için önerilen yöntemler arasında, faiz gelirlerinin banka tarafından gelir olarak kaydedilmemesi ve akreditif metinlerinde faiz içeren şartların çıkarılması yönünde karşı bankalardan talepte bulunulması yer almaktadır.

Murabaha yöntemine ilişkin olarak katılımcılar, mal hareketi gerçekleşmeden finansman sağlanmasının, müşterinin malı banka adına satın alınmadan önce kendi adına temin etmesi veya döviz kuru ve ithalat masraflarındaki değişiklikler nedeniyle mal bedelinin farklılaşmasının önemli bir fıkhi risk doğurduğunu belirtmişlerdir. Bu riskin yönetimi için, fatura, konşimento ve gümrük belgelerinin banka tarafından dikkatle incelenmesi, malın önceden müşteri tarafından satın alındığının tespiti halinde müşteriye yapılan ödemelerin iade edilmesi ve ilgili faturanın iptal edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, döviz kuru veya ithalat masraflarındaki değişimlerden bağımsız olarak, murabaha sözleşmesinde başlangıçta belirlenen satış fiyatının korunması gerektiği vurgulanmıştır.

Finansal kiralama işlemlerine ilişkin olarak ise, malın mülkiyetinin kiralama süresi sonunda müşteriye devredilmesi durumunda, fıkhi riskin yönetimi amacıyla iki ayrı sözleşme yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Alternatif olarak, kira süresinin sonunda devri öngören şartların ilk sözleşmede açıkça belirtilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca kiralama süresi boyunca

mülkiyetin bankada kalması nedeniyle, bakım ve sigorta gibi masrafların bankaya ait olması gerektiği, aksi takdirde fıkhi uyumsuzluk riski doğacağı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

4. Fıkhi Risk Açısından Genel Değerlendirme

Sadece katılım bankacılığına özgü bir risk türü olan fıkhi risk ile ülke içi ticaret finansmanında olduğu gibi ithalat finansmanında da karşılaşılmaktadır. Tablo 1’de fıkhi risk oluşturabilecek durumlar listelenmiş ve bu riskleri azaltmak için katılım bankalarının alabilecekleri aksiyonlar sıralanmıştır.

Tablo 1: Katılım Bankaları Uluslararası Ticaret Finansmanında Fıkhi Risk Oluşturan Unsurlar ve Bu Riskleri Azaltım Yöntemleri

Sözleşme Türü	Ödeme Şekli	Riskin Nedeni	Risk Azaltım Yöntemi
Murabaha, Finansal Kiralama	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	Bankanın Helâl Olmayan Mallara Aracılık Etmesi	Malın Niteliğinin İthalat Önce Araştırılması
Murabaha, Finansal Kiralama	Akreditifli Ödeme	Akreditif Koşulları Nedeniyle Bankanın Faiz Ödeme Riski	Akreditif Açılmadan Önce Faiz Ödemesi Gerektirebilecek Şartların Akreditif Metninden Çıkarılması
Murabaha, Finansal Kiralama	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	Malın Konvansiyonel Sigorta Şirketlerine Sigorta Ettirilmesi	Teslim Şeklinin Banka Tarafından Saptanması, Sözleşmelerde Sigortanın İslami Sigorta Kurumlarına Yaptırılma Zorunluluğu Konulması
Murabaha, Finansal Kiralama	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	İthalatçının Bankaya Olan Borcunu Geç Ödemesi Nedeniyle Gecikme Cezası Alınması	Gecikme Cezası Olarak Alınan Bedelin Gelir Olarak Kaydedilmemesi veya Enflasyon Oranı Kadarlık Kısmının Kullanılması, Fazlalığın Ceza Havuzuna Atılması
Murabaha	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	Müşteri ile Murabaha Sözleşmesi Yapılmadan Önce Malın Müşteri Tarafından Satın Alınması, Sözleşme İmzalanması veya Avans Ödenmesi	Gerekli İstihbaratın Yapılması, Fatura İptali, Sözleşme İptali veya Avansın Geri Ödenmesi
Murabaha	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	Mal Hareketi Olmadan Finansman Sağlanması	Malı Temsil Eden, Fatura, Konşimento ve Gümrük Belgelerinin Banka Tarafından Detaylıca İncelenmesi
Murabaha	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	Döviz Kuru veya İthalat Masrafları Nedeniyle Malın Fiyatının Değişmesi	Önceden Belirlenen Kârlı Satış Tutarı Banka Tarafından Değiştirilmemelidir
Finansal Kiralama	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili	İthal Edilip Kiraya Verilen Mal, Araç veya	Makinenin Kullanımının Banka Tarafından Kontrol Altında

Sözleşme Türü	Ödeme Şekli	Riskin Nedeni	Risk Azaltım Yöntemi
	Ödeme, Akreditifli Ödeme	Gayrimenkulün Helâl Olmayan İşler İçin Kullanılması	Tutulması
Finansal Kiralama	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	Mülkiyetin Kiralama Süresi Sonunda Müşteriye Devredilme Süreci	İlk Sözleşmeden Farklı Bir Sözleşme İmzalanmalıdır ya da İşin Başında İki Ayrı Sözleşme İmzalanmalıdır
Finansal Kiralama	Peşin Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Akreditifli Ödeme	Bakım ve Sigortanın Banka Tarafından Yapılmaması	Tüm Bakım ve Sigorta Masrafları Banka Tarafından Karşılanmalıdır
Gayri Nakdi Kredi Sözleşmesi	Kabul Kredili Ödemeler	Avallî Poliçe Ödemelerinde Geç Ödeme Yapılması Sonucunda Bankanın Faiz Ödemek Zorunda Kalması	Ödemenin Vade Tarihinde Gerçekleştirilebilmesi için Sistemsal Önlemler Alınmalıdır
Müşteri ile Sözleşme Mevcut Değil	Kabul Kredili Ödemeler, Vadeli Akreditifli Ödeme	Vadeli Ödeme Şekillerinde Ödeme Vadesinde Müşterinin Ödeme Yapmaması Sonucunda Banka Tarafından Müşterisinin Faiz Ödemesine Aracılık Etmek Zorunda Kalması	Bu Tür İşlemlere Aracılık Edilmemelidir
Müşteri ile Sözleşme Mevcut Değil	Kabul Kredili Ödemeler	Kabul Edilmiş veya Aval Verilmiş Bir Poliçenin Katılım Bankası Tarafından İskonto Edilmesi	Bu Tür İşlemlere Aracılık Edilmemelidir

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Tablo 1’de, katılım bankalarının uluslararası ticaret finansmanında karşılaştığı temel fıkhi riskler ve bu risklere karşı alınabilecek önlemler sistematik olarak sunulmuştur. Görüldüğü üzere, riskler genellikle helâl olmayan mal finansmanı, faiz riski, konvansiyonel sigorta kullanımı ve işlem öncesi müşteri tarafından mal edinilmesi gibi hususlardan kaynaklanmaktadır. Bu tür risklerin azaltılması için akreditif ve sözleşme metinlerinin dikkatle hazırlanması, teslim şekillerinin doğru seçilmesi ve İslami sigorta uygulamalarına öncelik verilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, gecikme cezalarının fıkhi kurallara uygun şekilde yönetilmesi ve faizli işlemlere dolaylı da olsa aracılık edilmemesi katılım bankacılığı ilke ve standartlarının korunması açısından kritik öneme sahiptir.

Katılım bankaları ithalat finansman işlemleri gerçekleştirirken aşağıda belirtilen hususlara özellikle dikkat etmeleri fıkhi risklerini azaltmalarına katkı sağlayacaktır:

- İthalat finansmanında katılım bankalarının helâl olmayan mallara aracılık etmesi durumunda bu riskin azaltılması için ithal edilecek olan malın gerçekten ticareti caiz olan bir mal olup olmadığı ithalat yapılmadan önce araştırılmalıdır.
- Bankaların faiz ödemek zorunda kalmaması için özellikle akreditifli ödeme şekillerinde hazırlanan akreditif metinlerindeki şartların faiz ödemesine imkân vermeyecek şekilde düzenlenmesi gerekir.
- Malların ithalatının yapılacağı murabaha işlemlerinde katılım bankasının yükleme evraklarını teslim alması malın hükmen teslim alınması anlamı taşımaktadır. Her ne kadar uygulanmasa da ithal edilecek malların katılım bankası tarafından teslim için belirlenen yerden teslim alınması temel bir kuraldır. Ancak bu şekilde malla alakalı sorumluluk ve haklar katılım bankasına geçebilir. Katılım bankası eğer müşterisine vekâlet vermek yerine bu şekilde bir işlem seçerse murabahaya konu olan malı da sigortalaması gerekir. Eğer mal müşteriye teslim edilmeden malda bir hasar oluşursa, sigorta kurumundan alınan hasar bedeli katılım bankasının olacaktır. Ayrıca katılım bankasının sigorta masraflarını malın maliyetine eklenme hakkı da vardır. AAOIFI Murabaha Standardına göre “sigorta işlemlerinde mümkün olduğunca İslami sigorta modelinin tercih edilmesi gerekir” denilmektedir (AAOIFI, 2012: 194). Aksi halde fıkhi bir risk oluşacaktır. Bunun çözüm yolu ilgili malın sigortasının İslami sigorta kuruluşlarına yaptırılmasıdır.
- Benzer şekilde ithal edilecek olan malın taşıma sigortasının konvansiyonel sigorta şirketlerince yapılması da fıkhi risk yaratmaktadır. Bu riskin azaltılması için sigortanın ithalatçı tarafından yaptırılması ve katılım bankası tarafından denetlenmesi gerekir. Çünkü ihracatçı tarafından yapılacak sigorta işlemlerinde konvansiyonel sigorta şirketlerinin seçilme ihtimali daha yüksektir. Bunun için de teslim şekillerinin seçimi önemlidir. Teslim şekli olarak İşyerinde Teslim (ExWorks-EXW), Gemide Teslim (Free on Board-FOB), Belirlenen Yerde Teslim (Free-Carrier-FCA) veya Navlun Ödenmiş Teslim (Cost and Freight-CFR/Carriage Paid To-CPT) tercih edilmelidir. Bu teslim şekillerinde sigorta ithalatçı tarafından yaptırılmak zorundadır. Sözleşmelerde ithalatçıların taşıma sigortalarını İslami sigorta (tekâful) kurumlarına yaptırması şart koşularak bu risk azaltılabilir.
- Murabaha yöntemine ilişkin en önemli risklerden birisi bankanın müşteri ile murabaha sözleşmesi yapmadan önce malın müşteri tarafından satın alınması, sözleşme imzalanması veya avans ödenmesi durumudur. Böyle bir durumda müşteri mala önceden sahip olduğundan, banka malı satın alarak müşterisine satamaz. Bu riski azaltmanın yolu, mal ve ihracatçı ile ilgili bir istihbarat yapılması, satış faturası kesildi ise faturanın iptal ettirilmesi, müşteri sözleşme yaptı ise sözleşmenin iptal edilmesi ve müşteri tarafından avans ödemesi yapıldı ise avansın iade edilmesinin sağlanmasıdır (TKBB, 2021: 4).
- İthal edilen mal murabaha yöntemi ile müşteriye satıldığında veya finansal kiralama yöntemiyle müşteriye kiralandığında geri ödemeler taksitler halinde tahsil edilmektedir. Taksit ödemelerindeki gecikmelerden katılım bankaları gecikme cezası tahsil edebilmektedir. Fakat bu gecikme tutarının ancak enflasyon oranı kadarlık kısmı kullanılabilmekte ve kalanı ceza havuzlarına atılmalıdır (TKBB, 2021: 7). Ancak bu durum katılım bankalarının kârlılığını olumsuz etkilemektedir.
- Malın satış tutarının ya da kârının ileride belirli hale gelecek bir endekse bağlanması caiz değildir. Mesela, murabaha sözleşmesi kurulurken kâr oranı gelecek bir tarihte açıklanacak olan bir LIBOR oranına endekslenemez. Bunun sebebi kârın malın maliyetinin belirli bir yüzdesi olarak belirlenmesi gereğidir (AAOIFI, 2012: 195). Katılım bankasının bu şekilde kâr belirlemesi durumunda işlem caiz olmayacaktır. Bu fıkhi riskin oluşmaması için katılım bankalarının murabaha sözleşmelerini akdederken yeterli özeni göstermeleri gerekmektedir.
- Murabaha işlemlerinin ödeme vadesinde katılım bankası ile müşterinin borcunun farklı bir döviz türü ile ödenmesi üzerine anlaşma yapmaları fıkhi açıdan caizdir (AAOIFI, 2012: 198). Fakat bu durumda borcun tümünün ya da farklı döviz türü ile ödeme yapılacak miktarının

tümünün kapatılması şarttır. Bu nedenle farklı döviz türüne çevrilmesine karar verilen miktar ile ilgili olarak her iki tarafın zimmetinde bir borç kalmamalıdır. Aksi halde fıkhi bir risk oluşacaktır.

- İthal edilerek müşteriye finansal kiralama yöntemiyle kiraya verilen malın helâl olmayan işlerde kullanımı caiz olmayıp fıkhi risk yaratmaktadır (AAOIFI, 2012: 227). Mesela müşteriye finansal kiralama yöntemine istinaden kiraya verilen bir aracın müşteri tarafından helâl olmayan varlıkların nakliyesinde kullanılması gibi. Bunu önlemek için müşteriler ile işin başında yapılan sözleşmelere önleyici madde konulmalı ve durum tespit edildiğinde sözleşme bu maddeye istinaden feshedilmelidir.
- Katılım bankaları murabaha ve finansal kiralama gibi nakdi kredi yöntemleri yanında ithalatçı müşterilerinin kabul ettikleri poliçelere aval vererek gayri nakdi kredi vermektedirler. Bu durum kabul kredili ödeme şekilleri için geçerlidir. Katılım bankaları aval verdikleri poliçe bedellerini poliçe vadesinde ödemek zorundadırlar. Gecikme durumunda ise alacaklı tarafın faiz talebi ile karşılaşabilmektedirler. Bu riski önlemek için katılım bankaları ödemeleri vade gününde yapmak için sistemsal önlemler alarak, uyarılar koymalıdır. Katılım bankacılığında alacak satışının yasak olması da diğer bankalar tarafından kabul edilen veya aval verilen poliçeleri katılım bankasının vadeden önce iskonto ederek tahsil edemeyeceği anlamına gelir (Kazancı, 2022). Bu tür bir durumda ihracatçının talebi katılım bankasınca geri çevrilmelidir.
- Kabul kredili ödeme şekli ile gerçekleştirilen bazı dış ticaret işlemlerinde) ise katılım bankası finansör konumunda bulunmasa da müşterisinin faiz ödemelerine aracılık etme riski ile karşılaşabilmektedir. Bu durumlarda katılım bankaları faiz transferleri için müşterisini konvansiyonel bankalara yönlendirmelidir.

5. Politika Notu

Katılım bankalarının ithalat finansmanında karşılaştığı fıkhi risklerin etkin şekilde yönetilmesi için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

1. Helâl Malların Finansmanı: İthal edilecek malların ticaretinin İslami kurallara uygun olup olmadığı ithalat öncesinde titizlikle araştırılmalı, helâl olmayan ürünlerin finansmanından kaçınılmalıdır.
2. Faiz Riskinin Önlenmesi: Akreditif metinleri, bankanın faiz ödeme yükümlülüğüne yol açmayacak şekilde düzenlenmeli; faiz içeren koşullar önceden tespit edilip metinden çıkarılmalıdır.
3. Sigorta Uygulamaları: Hem malların tesliminde hem de taşıma sigortasında İslami sigorta (tekâfûl) modelleri tercih edilmeli, konvansiyonel sigorta kullanımından kaynaklanan riskler minimize edilmelidir.
4. Murabaha İşleminde Risk Yönetimi: Müşterinin murabaha sözleşmesi öncesinde malı satın alması engellenmeli, gerekli istihbarat ve sözleşme/fatura iptalleri yapılmalıdır.
5. Gecikme Cezalarının Yönetimi: Gecikme cezalarında sadece enflasyon oranına denk gelen kısmın kullanılmasına izin verilmeli, fazlası ceza havuzlarına aktarılmalıdır.
6. Kâr Oranı Belirlemesi: Murabaha kâr oranları sabit yüzdelik olarak belirlenmeli, faiz oranlarına veya endeks oranlarına bağlanmamalıdır.
7. Döviz Kuru Riskleri: Ödemeler farklı döviz türlerinde yapılabilir ancak borcun tamamının kapatılması şartıyla bu gerçekleştirilmelidir.
8. Finansal Kiralama Kullanımının Takibi: Kiralanan malların helâl işlerde kullanılmasına ilişkin sözleşmelere önleyici hükümler konmalı, ihlal durumunda sözleşmeler feshedilmelidir.

9. Gayri Nakdi Kredilerde Risk Azaltımı: Aval verilen poliçelerin vadede ödenmesi için sistemsal önlemler alınmalıdır. Alacak satışı yasak olduğu için poliçeler vadeden önce iskonto edilmemelidir.

10. Faiz Ödemelerine Aracılık Yapmama: Katılım bankaları, müşterilerinin faiz içeren ödeme işlemleri için konvansiyonel bankalara yönlendirilmelidir. Katılım bankaları faiz ödemelerine aracılık etmemelidir.

Bu öneriler, katılım bankalarının İslami finans ilkeleri doğrultusunda hem fıkhi riskleri azaltmalarını hem de finansman işlemlerini daha güvenli ve uyumlu bir şekilde sürdürmelerini sağlayacaktır.

Sonuç

Sonuç olarak, katılım bankacılığının konvansiyonel bankacılıktan temel farkı, tüm faaliyetlerinde fıkhi ilkelere uygun hareket etme zorunluluğudur. Türkiye’deki katılım bankaları, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) Danışma Kurulu’nun yayınladığı standartların yanı sıra, her bankanın kendi Danışma Komitesi tarafından alınan kararlara da bağlıdır. Bu düzenlemeler, ithalat finansmanı işlemleri için de bağlayıcı nitelik taşımaktadır.

Bu çalışmada, ithalat finansmanında yaygın olarak kullanılan murabaha ve finansal kiralama yöntemlerine ilişkin fıkhi risk alanları doküman analizi ve mülakat yöntemleriyle tespit edilmiş ve Tablo 1’de sistematik şekilde sunulmuştur. Bunun yanında, kabul kredili ödeme gibi gayri nakdi finansman yöntemlerinde oluşabilecek fıkhi riskler ve bu risklerin nasıl yönetileceğine dair bulgular da değerlendirilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, katılım bankalarının ithalat finansmanı süreçlerinde çeşitli fıkhi risklerle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Helâl olmayan malların finansmanından kaçınılması, akreditif sözleşmelerinden faiz riski doğurabilecek hükümlerinin çıkarılması ve sigorta işlemlerinde İslami sigorta (tekâfül) modelinin benimsenmesi bu riskleri azaltmada temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca murabaha işlemlerinde malın mülkiyetinin bankaya doğru şekilde devredilmesi, müşteri tarafından sözleşme öncesi malın edinilmesinin önlenmesi ve kâr oranlarının faiz bazlı endekslere bağlanmaması gerekmektedir. Gayri nakdi kredi işlemlerinde de faizli işleyiş dolaylı yoldan dahi aracılık edilmemesi, İslami finans ilkeleri açısından zorunludur. Bu bulgular, katılım bankalarının operasyonel süreçlerinde fıkhi uyuma daha fazla özen göstermesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca çalışma, yalnızca mevcut durumu analiz etmekle kalmamış, aynı zamanda politika yapıcılar, katılım bankaları ve ilgili düzenleyici kurumlar için somut politika önerileri de sunmuştur. Bu öneriler; fıkhi risklerin azaltılması, sözleşme yapılarının ve operasyonel süreçlerin yeniden düzenlenmesi ve İslami finans ilkelerine daha güçlü bir uyum sağlanması yönündedir. Çalışma sonucunda belirlenen bazı risk azaltım yöntemlerinin hâlihazırda bazı bankalar tarafından uygulandığı görülmüş; ancak henüz uygulanmayan yöntemlerin de özellikle ithalat finansmanı alanında görev yapan uzmanlar tarafından süreçlere entegre edilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, katılım bankalarının ithalat finansmanında karşılaştığı fıkhi riskleri daha etkin biçimde yönetmesine ve İslami finans prensipleriyle tam uyumlu bir yapıya ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

AAOIFI. (2012). *Faizsiz finans standartları*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB).

AAOIFI. (2024). *AAOIFI Governance Standard (GS): Shari’ah governance framework*. <https://aaoifi.com/issued-standards-2/?lang=en>

Bayındır, S. (2005). *İslam hukuku penceresinde faizsiz bankacılık*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Billah, M. (2019). *Islamic financial products: Principles, instruments and structures*. Palgrave Macmillan.
- Binti Ismail, S. A., & Hassan, R. (2021). Issues and challenges of Islamic trade finance faced by Islamic banks in Malaysia. In M. Yazici (Ed.), *The importance of new technologies and entrepreneurship in business development: In the context of economic diversity in developing countries* (pp. 1702–1716). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69221-6_125
- Finansal Kiralama Kanunu. (2012). 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu. <https://www.pervinfinansal.com/documents/finansalkiralamakanunu.pdf>
- Gündoğdu, A. Ş. (2016). Risk management in Islamic trade finance. *Bogazici Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 30(2), 19–39.
- Greuning, H. V., & Iqbal, Z. (2008). *Risk analysis for Islamic banks*. Washington, DC: The World Bank.
- Hassan, M. K., & Lewis, M. K. (Eds.). (2007). *Handbook of Islamic banking*. Edward Elgar.
- Hassan, M. K., & Sirajo, A. (2018). A contemporary survey of Islamic banking literature. *Journal of Financial Stability*, 34, 12–43. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2017.12.002>
- Islamic Financial Services Board (IFSB). (2005). *Guiding principles of risk management for institutions (other than insurance institutions) offering only Islamic financial services*. https://www.ifsb.org/standardspage/?sf_paged=3
- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2007). *An introduction to Islamic finance: Theory and practice*. Wiley Finance.
- Kahf, M. (1999). Financing international trade: An Islamic alternative. In *Seminar on international trade from Islamic perspective*. Islamic Research and Training Institute (IRTI).
- Kazancı, F. (2021). *Uluslararası ticaretin faizsiz finansmanı*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Kazancı, F. (2022). Borç/alacak satışına (Bay'al-Dayn) dayalı dış ticaret uygulamaları ve faizsiz finans prensiplerine uyumu. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1–23. <https://doi.org/10.52547/ujiefa.8.1.1>
- Kazancı, F. (2023). Akreditiflerde katılım bankacılığına özgü sorunlar: UCP 600 kurallarının katılım bankacılığına uyumu. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 6(Özel Sayı), 1–17. <https://doi.org/10.33400/kocatepeilim.1314172>
- Muhammad, M. Z., Amin, H., Anderson, A., & Chong, R. (2015). Challenges facing bank in financing international trade: From an Islamic perspective. *International Journal in Economics and Business Administration*, 3(2), 65–77.
- Oseni, U. (2013). Towards restructuring the legal framework for payment system in international Islamic trade finance. *Journal of International Trade Law and Policy*, 12(2), 108–129. <https://doi.org/10.1108/JITLP-04-2013-0005>
- Salem, R. A. (2013). *Risk management for Islamic banks*. Edinburgh University Press.
- Sapian, S. B. M., Ibrahim, N. B., & Shahwan, S. H. (2019). Islamic trade financing facilities: The conduct of risk management in financial technology (Fintech) era. In *e-Proceedings of the International Conference on Islamic Finance, Economy and Social Science (ICIFESS)* (pp. 1–9).
- Siddiqi, A. (2008). Financial contracts, risk and performance of Islamic banking. *Managerial Finance*, 34(10), 680–694. <https://doi.org/10.1108/03074350810891001>
- Swartz, N. P. (2013). Risk management in Islamic banking. *African Journal of Business Management*, 7(37), 3799–3809. <https://doi.org/10.5897/AJBM2013.7173>
- Thomas, A. S., Cox, S., & Kraty, B. (2005). *Structuring Islamic finance transactions: Lease finance and Ijarah*. Euromoney Books.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). (2021). *Katılım finansı standartları: Murâbaha standardı (Standart No: 3)*. İstanbul: TKBB.